

УДК 35.082.4

О. Шпак

МОДЕРНІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Здійснено теоретико-методологічний аналіз модернізації у контексті сучасних дослідницьких підходів. Систематизовано основні концепції, теорії та підходи до визначення її змісту. Охарактеризовано основні положення, на яких базується сучасний контекст і розуміння модернізаційної проблематики у межах сучасної гуманітарної науки.

Ключові слова: модерн, модернізація, вестернізація, еволюційна модернізація, модернізаційні трансформації, модернізація державного управління, державне управління, відкрите суспільство, суспільство модерну.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному українському суспільстві увиразнили певні суперечності, які небезпечно позначились на системі державного управління, яка досі декларативно просувається у відповідних модернізаційних пріоритетах. В Україні, на жаль, залишається й досі невідпрацьованим алгоритм модернізації державного управління, що тим самим перешкоджає виробити ефективний інструментарій формування та реалізації державної політики у сфері модернізації. Фундаментальною причиною цього є відсутність чітко теоретико-методологічного розуміння модернізації та її впливу на розвиток основних сфер суспільного життя.

У контексті цього аналізу особливу увагу доцільно приділити розкриттю змісту модернізації та систематизації основних підходів та концепцій до її розгляду в межах сучасної гуманітарної науки. Необхідно відзначити, що на сьогодні сам термін “модернізація” зберігає певну методологічну невизначеність в силу суперечності та неоднозначності його розуміння в межах різних дослідницьких підходів. У дослідженні цього аспекту доцільно передусім виходити із розуміння різних аспектів модернізації, із визначення внутрішніх цілей яких фактично формується зміст функціонування системи державного управління. Це тим самим увиразнює теоретико-методологічну потребу аналізу модернізації у контексті сучасних дослідницьких підходів.

Метою статті є здійснити теоретико-методологічний аналіз модернізації у контексті сучасних дослідницьких підходів. Досягнення зазначеної мети обумовлює вирішення таких завдань, а саме: систематизувати основні концепції, теорії та підходи до визначення її змісту, охарактеризувати основні положення, на яких базується сучасний контекст і розуміння модернізаційної проблематики в межах сучасної гуманітарної науки.

Генеza становлення поняття “модернізація” детально досліджена німецьким вченим Ю. Хабермасом, на думку якого слово “modern” вперше було використано у Європі наприкінці V ст. з метою розмежування християнського теперішнього та язичницького римського минулого. У наступні періоди розвитку людства такий контекст розуміння терміну модернізації змінювався і лише у період Просвітництва він набув смислу тотожного його сучасному розумінню. На думку Ю. Хабермаса, “модерним,

сучасним сьогодні вважається то, що сприяє об'єктивному вираженню спонтанно обновлюваної актуальності духу часу" [1].

Методологічні проблеми модернізації особливий інтерес становлять для зарубіжної науки, відповідно до цього вважаємо за доцільне проаналізувати їх з позиції різних національних шкіл.

Модернізаційна проблематика важливу роль відіграє у західноєвропейській науці, в межах якої і було розроблено відповідні теорії, концепції та підходи. Однією із теорій є лінійна (однонаправлена) теорія модернізації, яка представлена у працях таких вчених, як: П. Штомка, Л. Морган, Е. Тейлор, Г. Спенсер, Ф. Тенніс, У. Ростон, Д. Белл, З. Бжезинський, О. Тоффлер, і яка базується на таких основних положеннях, як:

1) модернізація є революційним процесом, який пов'язаний із радикальною трансформацією суспільних моделей при переході від традиціоналізму до сучасності [2];

2) модернізація обумовлює зміни у всіх сферах суспільного життя, зумовлюючи диференціацію, індустріалізацію, урбанізацію, комерціалізацію, соціальну мобільність, національну ідентифікацію, поширення засобів масової інформації, політичні зміни;

3) процес модернізації є органічною зміною соціальної системи, вносячи яку в одну із сфер суспільного життя, це детерміновано призводить до змін у інших сферах;

4) модернізація стає глобальною, що обумовлено поширенням сучасних ідей, інститутів та технологій із Західної Європи на весь світ;

5) модернізація – це еволюція, яка включає відповідні стадії, через які з необхідністю має проходити суспільство у своєму розвитку в сучасних умовах;

6) модернізація передбачає уніфікацію та поступову конвергенцію співтовариств;

7) модернізаційні процеси є незворотними та прогресивними.

Однак при цьому доцільно відзначити, що розуміння модернізації як лінійної моделі розвитку з відповідним утвердженням стандартів західного суспільства на сьогодні піддається жорсткій критиці у світі.

Значну роль для аналізу сутності модернізації в межах західноєвропейської науки відіграє теорія парціальної (часткової) модернізації, розроблена М. Леві та Д. Рюшемейером, які нею вважали довготривалий перехід від "відносно немодернізованих" до "відносно модернізованих" суспільств. На відміну від авторів лінійної теорії модернізації, яка характеризувала однонаправленість історичного процесу, теорія парціальної модернізації акцентувала увагу на багатолінійній динаміці у розвитку сучасних суспільств. З огляду на це, Д. Рюшемейер визнав "можливість "застрягання" окремих суспільств на стадії "часткової" модернізації, яка являє собою процес соціальних змін, який приводить до інституціоналізації в одному і тому ж суспільстві відносно модернізованих соціальних форм і менш модернізованих структур" [3]. У такий спосіб теорія парціальної модернізації вказала, на модель оновлення суспільства шляхом переходу від традиціоналізму до сучасності.

Важливу роль у дослідженні сутності модернізації у західноєвропейській науці відіграє теорія багатолінійності, яка є логічним продовженням ідеї парціальної модернізації і представлена такими вченими, як: Р. Робертсон, У. Бек, А. Турен, С. Хантінгтон. Її основні положення базуються на такому:

– немає ідеальної моделі модернізації як своєрідної форма руху у бік західних інститутів та цінностей, оскільки існують лише оригінальні, досить часто національно регламентовані шляхи розвитку;

– сформована соціокультурна традиція у ході модернізаційного переходу є стимулюючим фактором розвитку;

– модернізація детермінується як внутрішніми, так і зовнішніми факторами;

– модернізація здебільшого визначається не анонімними законами еволюції, а дією соціальних факторів (індивідів та груп), які забезпечують трансформацію певної ситуації за допомогою певного вольового втручання [4];

– модернізація проходить на конкретному історичному фоні, існує залежність між результативністю модернізації та між синхронністю культурних, політичних, економічних цінностей та пріоритетів у житті суспільства;

– модернізація – не завжди єдиний процес в умовах трансформації, існує можливість різної поведінки сегментів суспільства [5];

– модернізація – не лише безперервний процес, вона може зазнавати періодів занепаду, поступу, розвиватись циклічно.

Особливу методологічну цінність у контексті аналізу зазначеної проблематики має підхід, представлений такими вченими, як С. Болі, К. Томас, С. Рамірес, у межах якого акцентовано увагу на конвергенції цінностей, яка стає можливою внаслідок модернізації, яка і є головною рушійною силою, що забезпечує зміни у сфері культури. Однак пізніше Р. Майє, Р. Стевенсон внесли певні корективи, довівши “аби всі країни рухались у одному напрямку з однаковою швидкістю, відстань між ними не змінювалась, а тому ідея конвергенції відпала сама по собі” [6], заперечивши тим самим такий підхід до розуміння модернізації.

Відомий чеський дослідник Я. Келлер, розмірковуючи над змістом модернізації, вказав на її відносність, оскільки вона робить другорядними інші, не менш важливі тренди суспільного розвитку. Це обумовлено тим, що “по суті вона корениться у традиціях Просвітництва і виражає ті ж принципи, “заряжена” тим же відчуттям звільнення, що і Просвітництво і тим ж соціальними переживаннями, провалами і недостатністю” [7]. Саме тому основним призначенням сучасного варіанту модернізації, на думку вченого, є забезпечення прогресу, який стане можливим завдяки поєднанню формальної демократії та ринкової економіки з соціальною відповідальністю, що тим самим гарантуватиме соціальне примирення. На підставі цього Я. Келлер висунув гіпотезу про два типи модернізації: класичний (простий), який характеризує перехід світу від домогосподарства та формальної організації та сучасний, який вказує на перехід від формальної організації до світу соціальних мереж” [8]. Обґрунтування цієї гіпотези дало змогу досліднику відповісти на основне питання модернізації – це забезпечення суспільного прогресу, який з необхідністю призводить до побудови сильної держави, яка має протистояти відповідним мережевим формам організації суспільства, які своєю силою подавлять державу.

Професор Мюнхенського університету У. Бек звертає увагу на два значення модернізації, яка у її сучасному варіанті призводить не лише до “централізації державної влади, до концентрації капіталів і до все більш витонченого переплетення розподілу праці та ринкових відносин, до мобільності, масового споживання” [9]. У другому значенні модернізацією вчений вважає “різноманітні процеси доганяючого розвитку у менш розвинених або розвинених суспільствах, модернізація як реакція на виклик західної цивілізації модерності, на який кожне суспільство дає або не дає відповідь відповідно до своїх принципів, структур, символів закладених в результаті тривалого розвитку” [10]. У цьому відношенні йдеться про розуміння модернізації, яка є характерною виключно для

слабо розвинених держав, символізуючи у такий спосіб їх потенціал, спрямований на те, аби догнати найбільш розвинені держави, які існують у єдиному історичному часі. Однак ця ідея має неоднозначне тлумачення в межах сучасної гуманітарної науки, а саме свого часу Г. Спенсер, розробляючи теорію поступальних соціальних змін, вважав, що модернізаційні трансформації, які є результатом таких змін, є однолінійні: найменш розвинені країни мають пройти той же шлях, що пройшли розвинені країни модерності, зміни самі по собі мають постійне, накопичувальне та мирне спрямування [11].

Відомий фінський вчений Т. Пірайнен сутність модернізації розглядав у межах діяльнісного підходу, виходячи із того, що соціальні перетворення визначаються повсякденним життям людей, які обирають відповідні стратегії, які забезпечують їм належну життєдіяльність в умовах перехідного періоду. Автор на підставі аналізу російської “революції” кінця ХХ ст., яка призвела до розпаду СРСР, завдяки чому “суспільство втратило здатність до підтримання ієрархічного соціального порядку, базованого на жорсткій концентрації влади у руках правлячих сил... його структура та параметри стали все більш складними, втративши здатність до управління, що почало костеніти під тиском нормативів, примусу та пропаганди” [12]. За таких умов, на думку вченого, виникає потреба у більш універсальних та складних механізмах, які б забезпечили інтеграцію суспільства, під якими він і розуміє модернізацію, яка на прикладі російського суспільства сприяла його лібералізації та утвердженню ринкових відносин, що загалом забезпечило процеси соціальної реструктуризації. Вибір модернізаційних проектів, на думку вченого, особливо актуалізується у період історичних трансформацій “саме в цей час людина перетворюється на “точку біфуркації” в результаті чого контури майбутнього суспільства та траєкторії його розвитку стають абсолютно залежними від її волі та свідомості” [13]. Саме тому вчений обрав діяльнісний підхід, який вказує на те, що модернізація стає можливою лише завдяки тому, що люди створюють нові структури, піддаючи суспільство реструктуризації, внаслідок чого утворюється новий соціальний порядок, який є колективним результатом індивідуальних виборів і дій. Т. Пірайнен фактично робить спробу ототожнити модернізацію та реструктуризацію, розуміючи під останньою “взаємодію старих колективних досягнень та нових виборів та дій, які здійснюються індивідуальними членами суспільства” [14].

У більшості дослідницьких підходів на сьогодні модернізація ототожнюється із прогресом, характеризуючи рух до сучасного та кращого стану суспільства. Ця ідея характерна для представників італійської школи модернізації, більшість із яких вказують на те, що теорія модернізації базується на ідеї людського прогресу. З огляду на це, модернізація, на думку Р. Карнеріо, – це “сукупність економічних, соціокультурних, соціально-політичних процесів, які супроводжують індустріалізацію” [15]. Однак цей підхід має певне методологічне відчуження щодо такого контексту розуміння модернізації, а саме М. Джеллін навпаки вважає, що сам термін “модернізація” не доцільно відносити до всього періоду соціального прогресу, оскільки він характеризує лише сучасний етап розвитку суспільства. Це, зокрема, обумовлено тим, що “сучасний період людської історії датується з моменту зародження капіталізму, тому сутність модернізації пов’язується із всесвітнім поширенням цінностей та досягнень саме цієї формації” [16]. Враховуючи це, під модернізацією дослідник взагалі вважає необхідну умову успішності, внутрішнє досягнення суспільств, у яких розгортаються модернізаційні процеси, та зміни культурної ідентичності. У такий спосіб, саме “зміна культурної ідентичності є свідченням завершеності модернізаційного процесу” [17]. Саме тому, на

думку М. Джелліна, для традиційних суспільств модернізаційні процеси є вкрай болючими та подекуди деструктивними, це безпосередньо пов'язується із тим, що “соціокультурна традиція легітимізує примат колективу над особистістю, панування світогляду над технологією, закрите суспільство, відсутність демократії, тоді коли в процесі модернізації відбувається зміна політичних інститутів, зародження відкритого суспільства, партійної демократії, зміна особистості, яка домінує у суспільстві” [18]. Це також свідчить про те, що “модернізація посилює існуючі суперечності в політичній та національній культурі еліти та “нееліти”, в національній політичній культурі зникає узгодження щодо основ життя та цінностей окремого народу” [19]. Доцільно відзначити, що концепція М. Джелліна відіграє надзвичайно важливу роль для ідентифікації загальнометодологічного контексту розуміння модернізації та тенденції її впливу на розвиток сучасного світу. У межах такого підходу дослідник нею вважає “векторну зміну соціокультурної сфери, що приводить до зменшення локальної та зростання універсальної складової, мегатренд від локалізму до універсалізму” [20].

Підтримуючи цей підхід, польський дослідник П. Штомка порушує досить актуальне питання, що є рушійною причиною слаборозвинених суспільств для їх осучаснення. Відповідаючи на це питання, вчений вказав на причинний механізм такого руху, який він вбачав у співіснуванні суспільств. Відтак, “ті, хто відстає у своєму розвитку, вимушені модернізуватись, в супереч цьому вони потерплять поразку” [21]. Це, на думку вченого, свідчить про те, що процес модернізації може “підштовхуватись” знизу і проходити досить повільно; його прискорити здатна лише освічена політична еліта, яка усвідомлює необхідність реформування суспільства, починаючи перетворення “зверху”, вона підкріплює їх пропагандистськими компаніями, пояснюючи громадськості вигоди модернізації [22]. Однак, як зауважує дослідник, спрямування громадськості до модернізації досить часто може йти всупереч інтересам політичних еліт, що тим самим створює передумови для появи нової еліти, здатної подолати консерватизм, реалізуючи реформаторський потенціал суспільства. Виходячи із такого контексту, П. Штомка модернізацією вважає своєрідні інструменти, реалізація яких має принести всезагальне покращення суспільного життя та умов людського існування, оскільки вона – це “найбільш точне перенесення інокультурних норм, цінностей, інститутів, моделей праці та поведінки із країн референтної групи у свою власну” [23].

Значне розроблення модернізація здобула в межах підходів американських вчених, особливу цінність становить концепція Р. Інглегарда, який запропонував декілька аспектів її розгляду. Серед них модернізація розглядається як: 1) прилаштування до більш високої моральності; 2) наближення до західної моделі. При цьому вчений модернізацію визначає як “індустріалізацію пов'язану з конкретними соціально-політичними перетвореннями, які здійснюються всюди” [24]. Однак такий підхід на сьогодні підтверджує певну помилковість автора щодо такого контексту аналізу модернізації, адже істотні сумніви виникають щодо високої моральності західного суспільства, як головного суб'єкта трансляції модернізаційних стандартів розвитку сучасного світу.

Цікавий підхід у цьому контексті розроблено Дж. Соросом, на думку якого, модернізація є закономірним процесом, який долає безперервні економічні та політичні кризи, в яких перебуває західноєвропейське суспільство. У такий спосіб модернізація не дає суспільствам, висловлюючись словами дослідника, “дійти до повного ядра руйнації, спускаючись до власної інерції”. Це у такий спосіб він ставить питання про ефективність модернізації, оскільки у більшості європейських держав, які виявились інертними до неї,

це призвело до високого рівня безробіття та до зростання бідності для населення. Саме тому, на думку Дж. Сороса, головним органічним компонентом розгортання модернізаційних процесів є соціальні інститути, які мають відповідати за розроблення соціальної політики, за соціальні інвестиції та солідарність у суспільстві [25].

Відомий англійський фахівець у сфері модернізаційних трансформацій В. Мур модернізацією вважає “тотальну трансформацію традиційного до модерністського суспільства в таку соціальну організацію, яка характерна для “продвинутих” економічно розвинених і в політичному плані відносно стабільних націй Заходу” [26].

Висновки

Отже, здійснений нами аналіз модернізації у контексті сучасних дослідницьких підходів дав систематизувати основні концепції, теорії до визначення її змісту, охарактеризувати основні положення, на яких базується сучасний контекст і розуміння модернізаційної проблематики в межах сучасної гуманітарної науки, на підстав чого нами сформульовано власне розуміння модернізації як мікропроцесу, що характеризує перехід суспільного устрою від одного стану розвитку до іншого, передбачаючи цілеспрямовану зміну інституційних сфер суспільства (політичної, економічної, соціальної та культурної підсистем). Це свідчить про те, що безпосередньо модернізація є значно вищим рівнем оновлення суспільства, на відміну від швидкого економічного розвитку та швидких соціальних змін. Саме цей аспект розуміння модернізації закладає перспективи для подальшого розроблення цієї проблематики в межах вітчизняної науки державного управління.

Література

1. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. М. Беляева [и др.]. — М. : Весь мир, 2003. — С. 43.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка. — М. : Аспект-Пресс, 1996. — С. 139.
3. Rueschemeyer D. Partial modernization / D. Rueschemeyer // Explorations in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons [Text] / ed. by J. C. Loubser [et al.]. — N. Y. : [s. n.], 2011. — Vol. 2. — P. 756—772.
4. Grancelli B. Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe [Text] / B. Grancelli (ed.). — Berlin ; N.-Y. : De Gruyter, 1995. — 417 p.
5. Крадин Н. Н. Проблемы периодизации исторических макропроцессов [Электронный ресурс] / Н. Н. Крадин. — Ресурс доступа : alexnn.trinitas.pro/.../Kradin-NN-Problemyi-periodizatsii-istoricheskikh-makroprotsessov.doc.
6. Modernization: The Dynamics of Growth [Text] / ed. by M. Weiner. — N.-Y. : Basic Books, 2012. — 727 p.
7. Келлер Я. Модернизация – гуманизация общества или коррозия бытия. Критические заметки о теории модернизации / Я. Келлер // Социологические исследования [Текст]. — 2002. — № 7. — С. 48.
8. Там же. — С. 49.
9. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек. — М. : [б. и.], 2011. — С. 94.
10. Там же. — С. 112.
11. Спенсер Г. Человек и государство [Текст] / Г. Спенсер. — М. : Наука, 2011. — 378 с.

12. Piirainen T. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life [Electronic resource] / T. Piirainen ; University of Helsinki, 2007. — Access mode : www.nordicwelfare.org/PageFiles/5220/35publikation.pdf.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Carneiro R. Evolutionism in Cultural Anthropology [Text] / R. Carneiro. Boulder, CO : Westview Press, 2003. — P. 52.
16. Guillén M. Models of Management: Work, Authority, and Organization in a Comparative Perspective [Text] / M. Guillén. — Chicago : University of Chicago Press, 2010. — P. 62.
17. Ibid. — P. 63.
18. Ibid. — P. 64.
19. Ibid. — P. 65.
20. Ibid. — P. 66.
21. Штомпка П. Социология социальных изменений... — С. 175.
22. Там же. — С. 176.
23. Там же. — С. 304.
24. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития [Текст] / Р. Инглхарт, К. Вельцель. — М. : Новое издательство, 2011. — 464 с.
25. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности [Текст] / Дж. Сорос ; пер. с англ. — М. : ИНФРА-М, 1999. — XXVI. — 262 с.
26. Moore W. E. Social Change. Englewood Cliffs [Text] / W. E. Moore. — N.-Y. : Prentice-Hall, 2011. — P. 34—46.

O. Shpak

MODERNIZATION IN THE CONTEXT OF CURRENT RESEARCH APPROACHES: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Theoretical and methodological analysis of modernization in the context of current research approaches is carried out, basic concepts, theories and approaches to definition of its essence are systematized, the main provisions are described on which the current context and understanding of the modernization issues within contemporary humanities is based.

Key words: modern, modernization, Westernization, evolutionary modernization, modernization transformations, modernization of public administration, public administration, open society, society of modern.